Il-prietki bikrin: għajn ewlenija għall-istorja tal-Malti

Reno Fenech

Meta lsien jinkiteb b'mod standardizzat jikseb prestiġju. Min-naħa l-oħra, it-taħdit jagħti spazju għad-djalettiżmu u għal idjosinkraziji, u b'hekk l-ilsien jidher mimli varjanti. Il-kitba tagħtih il-possibbiltà li jitrawwem u jikber.[1] Għad illi nsibu tentattivi bikrin ta' kitba Maltija,[2] ma niltaqgħux ma' ħjiel ta' standardizzazzjoni ortografika sakemm ma jasalx iż-żmien ta' De Soldanis u Vassalli li ħadmu qatigħ biex l-ilsien Malti jkollu alfabett wieħed li jinftiehem u jintuża minn min ried jikteb bil-Malti. Minkejja dan, imqar wara De Soldanis, tista' tgħid il-kittieba kollha baqgħu jużaw it-Taljan jew il-Latin. Dawn il-ftit trufijiet li għandna mhumiex biżżejjed biex jitfgħu daqsxejn dawl fuq il-Malti tal-perijodu li fih inkitbu. Madanakollu nsibu qasam li fih il-Malti kien jintuża regolarment u jinkiteb spiss ukoll, u li għalhekk seta' jgħin biex il-Malti jingħatalu l-prestiġju għall-inqas żgur minn nofs is-seklu tmintax. Dan huwa l-qasam tal-predikazzjoni.

Il-prietki għandhom post ċentrali fl-istorja tal-ilsna Ewropej. Fis-sena 813 seħħ żvilupp storiku li għen biex il-lingwi Rumanzi tal-Ewropa tal-Punent meqjusin 'vulgari' jiżviluppaw u matul is-sekli jilħqu l-lingwa Latina li kienet il-varjetà l-għolja li tintuża fl-oqsma l-aktar importanti. Dan għaliex f'dik is-sena, Karlu Manju amar biex il-prietki kollha li jixxandru fis-saltna tiegħu jibdew isiru bil-'lingua romana rustica' minflok jibqgħu jsiru bil-Latin.[3] Fl-Italja għadhom jeżistu t-tnejn u għoxrin 'prediche piemontesi' tas-seklu tnax li huma l-eqdem fdalijiet ta' prietki miktubin bil-'vulgar' Rumanz.[4] Hekk

ukoll insibu li fl-Ingilterra, il-prattika bikrija tal-ippritkar ħolqot letteratura msejħa 'tal-pulptu' li għenet l-iżvilupp tal-ilsien Ingliż u sawret tradizzjonijiet letterarji li baqgħu jintirtu għall-inqas saż-Żmien Nofsani. Wara li l-patrijiet Dumnikani u Franġiskani waslu l-Ingilterra fil-bidu tas-seklu tlettax, l-ippritkar kompla jkattar il-popolarità u żdied minħabba li beda jsir bil-lingwa tal-post, il-vernakolu.[5] Dan juri li l-prietki kienu fost l-ewwel strumenti 'uffiċjali' li bdew iżanżnu l-lingwi tal-kotra.

X'inhi prietka?

Bit-terminu 'prietka' nifhmu diskors jew indirizz li għandu x'jaqsam ma' funzjoni reliġjuża.[6] Il-prietka tista' tinqasam f'ħames ġeneri ewlenin:

a) l-omelija, li hi kummentarju fuq l-iskrittura mqaddsa;
b) l-istruzzjoni, li titkellem dwar temi bħall-fidi u l-morali;
ċ) il-paniġierku, li aktarx jintiseġ għall-festa u hu diskors twil dwar ħajjet qaddis;[7]
d) l-eloġju, li huwa diskors funebri li jfaħħar ħajjet xi ħadd li miet;
e) il-prietka tal-okkażjoni, li hija indirizz ta' avveniment partikulari bħal, ngħidu aħna, il-konsagrazzjoni ta' isqof.[8]

Il-kelma 'paniġierku' kellha tifsira differenti milli għandha llum. Waqt li għall-Griegi tal-qedem it-terminu 'paniġierku' kien ifisser letteralment id-diskors li jsir fil-laqgħat tagħhom u kellu x'jaqsam mar-rettorika, fil-kultura Maltija l-kelma għandha tifsira idjeq, aktar speċifika, fis-sens reliġjuż u tfisser 'prietka rettorika, aktarx twila, b'siltiet bil-Latin, f'ġieħ qaddis'.[9] Jidher li din it-tradizzjoni influwenzat il-kitba bil-Malti minħabba li l-paniġierku għandu aspetti stilistiċi li ntirtu fil-kitba.

Fiż-żminijiet bikrin jidher li kien hemm żewġ stili ewlenin fil-predikazzjoni:

(i) il-familjari, li mhux imħejji minn qabel u allura huwa spontanju
(ii) dak li huwa mħejji minn qabel b'aktar reqqa, il-miżbur.[10]

Il-predikazzjoni hija wieħed mill-oqsma li ma kellux ambizzjonijiet letterarji, imma ta' prattiċità. L-għan tagħha kien li tinftiehem mis-semmiegħa, li l-ħsieb reliġjuż jasal mingħajr kumplikazzjonijiet.[11] Min-naħa l-oħra, wieħed jista' jifli l-prietki minn lenti letterarja barra dik reliġjuża ladarba l-kontenut tagħhom kien imżewwaq għax qegħdin jitkellmu fuq ħwejjeġ divini.[12] Għalhekk, dawn

il-kitbiet bikrin jistgħu jitqiesu bħala 'l-eqdem proża bil-Malti'.[13] Tant hu hekk li l-istil tagħhom baqa' jintiret matul is-snin u infuwenza l-kitba tal-proża.[14] Fi kliem Friggieri, il-prietki Maltin "għandhom l-importanza storika tagħhom fil-bidu tal-qawmien tal-kitba mirquma bil-Malti għax setgħu jlaqqgħu flimkien ix-xejriet tal-kelma mirquma (bit-Taljan u bil-Malti) max-xejriet tal-kelma mitħaddta (bil-Malti)."[15]

Il-lingwaġġ reliġjuż u l-prietki

Ir-reġistru reliġjuż huwa qasam li jista' jitqies 'ħaj u merfugħ'.[16] Huwa lingwaġġ ogħla minn dak użat fil-ħajja ta' kuljum għax jittratta bosta argumenti aktarx kumplessi u astratti.[17] Bħal f'bosta lingwaġġi oħra nsibu li l-lingwaġġ reliġjuż jinqasam f'għadd ta' varjetajiet ladarba jinvolvi ruħu f'firxa wiesgħa ta' attivitajiet u jidħol fl-aspetti tal-għejxien u l-ħsieb fil-ħajja ta' kuljum.[18] Il-varjetajiet ewlenin fil-lingwaġġ reliġjuż skont David Crystal huma:

(a) forom liturġiċi, li jkunu mitħaddta u kantati. Dawn iħaddnu l-innijiet, ir-rużarji u l-litaniji;
(b) forom ritwali, li jintużaw b'rabta ma' prattiki soċjali fosthom magħmudijiet, funerali u qrar;
(ċ) qari ta' testi sagri, li fihom stess jista' jkun hemm varjetajiet oħra;
(d) stqarrijiet dottrinali li jingħadu fit-tagħlim reliġjuż u f'dokumenti uffiċjali;
(e) ippritkar li jvarja minn prietka formali u miktuba għal omeliji spontanji.[19]

La prietka hija orali, hi minnha nfisha forma ta' taħdit għad illi tista' tkun miktuba. Fit-taħdit insibu tipi differenti ta' stili li jinqasmu f'żewġ kategoriji ewlenin: (i) taħdit formali u (ii) taħdit informali. Fost it-taħdit formali nsibu l-okkażjonijiet ċerimonjali li taħthom jaqgħu l-prietki u l-paniġierki. Dawn l-okkażjonijiet jeħtieġu l-ogħla għamla ta' formalità.[20]

Kif se naraw, jidher li l-Malti għandu reġistru reliġjuż li ilu jiżviluppa sa mill-inqas min-nofs is-seklu tmintax. Fid-definizzjoni ta' Crystal, lingwa liturġika hija sett partikulari ta' forom, li tista' tkun stil jew lingwa sħiħa, użata biex tweġġaħ, tagħti qima.[21] Huwa jagħmel distinzjoni bejn il-lingwa ta' kuljum, mitħaddta mill-poplu, u l-lingwa sagra, użata f'okkażjonijiet reliġjużi mill-ftit. Waqt li hemm ħtieġa ta' lingwa 'sagra' li tkun differenti mil-lingwa komuni, huwa għalxejn li jinħoloq lingwaġġ sagru li ma jinftihemx mis-semmiegħa. Fost l-oħrajn jista' jkun hemm il-kliem arkajk li jista' jxekkel il-komunikazzjoni.[22]

Fi studju dwar il-lingwaġġ reliġjuż fl-Ingliż, Crystal sab erba' karatteristiċi ewlenin.[23] Dawn huma:

(a) fatturi stilistiċi formali li jgħollu l-lingwaġġ reliġjuż minn dak ordinarju u li jżidu fil-konċentrazzjoni tas-semmiegħa.[24] Dawn jinkludu sentenzi kumplessi bħal talb fit-tmiem ta' prietka. Forom qodma jgħinu biex iżommu l-formalità tal-lingwaġġ reliġjuż.

(b) karatteristiċi tar-reġistru li fih hemm arkaiżmu kemm fuq livell grammatikali bħall-użu tad-diminuttiv (eż. *irwejħat*) u n-negattiv (eż. *la tisraqx*),[25] kif ukoll fuq livell lessikali (eż. *hekda, inġil*). L-arkaiżmu jista' jkun ukoll fi strutturi sintattiċi bħall-ordni tal-kliem (eż. *L-appostli wettqu l-kbira rieda ta' Kristu* fejn l-aġġettiv jitqiegħed qabel in-nom li jikkwalifika.)

(ċ) tlissina skont formola. Din tikkonsisti fi frażijiet bi ftit kliem li nħolqu biż-żmien u jibqgħu neżlin minn ġenerazzjoni għal oħra. Fihom jista' jkun hemm l-arkaiżmu li, madanakollu, hu aċċettat għax jinsab iffossilizzat fil-frażi.[26] Hekk huma l-frażijiet tal-ftuħ u l-għeluq tat-talb (eż. *Mulejja Alla tiegħi*).

(d) vokabularju speċjalizzat li jintuża b'mod speċifiku f'kuntest reliġjuż, bħal *paniġierku*, *tbatija*, *karità* u *ammen*. Xi kliem jista' jintuża f'kuntesti oħra bħal *Aħfrilna*.

Fil-prietki bil-Malti nistennew li nsibu ħemel ta' kliem ta' nisel Rumanz.[27] Dan jixhdu wkoll l-ewwel katekiżmu bil-Malti ppubblikat fl-1752.[28] Fih Francesco Wzzino daħħal kliem mit-Taljan li biż-żmien sar parti mir-reġistru reliġjuż, l-aktar fit-talb.[29] Għal kittieb sensittiv kontemporanju bħal Vassalli, seta' kien hemm alternattiva għalih mill-għajn Semitika tal-Malti.[30] Madanakollu, Wzzino ġieli ħass il-ħtieġa li jfisser il-kliem Rumanz bi kliem Semitiku bħall-kelma *ġudizzju* li jfissirha bil-frażi *jum il-ħaqq*.[31]

Lingwisti moderni jinnutaw li l-istil ta' wieħed mill-paniġierki ta' Baldacchino miktub fil-bidu tas-seklu dsatax mhuwiex wisq differenti minn tal-prietki ta' Mifsud miktubin madwar sebgħin sena qabel.[32] Dan ix-xebh bejniethom jurina li seta' kien inħoloq stil ta' predikazzjoni bil-Malti li baqa' jintiret matul is-snin. De Soldanis innifsu kien stqarr li fi żmienu kien inħoloq stil rettoriku, imħeġġeġ u qawwi, għalkemm il-ħsieb tiegħu ma kienx profond.[33] Fil-fatt, il-prietki jistgħu jitqiesu kitbiet mhux letterarji minħabba li l-għan ewlieni tagħhom ma kienx li jkunu artistiċi, jiġifieri letterarji, imma popolari, li jilħqu l-kotra illitterata, u għalhekk il-valur tagħhom huwa aktar lingwistiku.[34]

Karatteristika importanti li għandha prietka, differenti minn ġeneri miktubin oħrajn, hija li trid tinstema' biex tilħaq il-qofol tagħha. Il-predikatur juża t-test miktub bħala referenza u jirreċtah quddiem is-semmiegħa. It-test waħdu tal-prietka huwa mejjet għax ma fihx il-karatteristiċi li joħorġu biss meta jkun irreċtat. Meta qed isemma' l-prietka, il-predikatur juża intonazzjoni differenti skont il-kuntest, kif ukoll pawsiet,[35] elementi li l-kitba ma turihomx kif ġieb u laħaq u tipprova tinterpretahom permezz tal-punteġġjatura. Ngħidu aħna, l-użu tal-virgoli huwa sforz mill-predikatur jew il-kopista biex iġiegħlu lill-predikatur jieħu l-pawsi meħtieġa u jimxi skont ir-ritmu.

Referenzi bikrin għal prietki bil-Malti

L-istoriku Ġan Franġisk Abela jagħtina waħda mill-eqdem referenzi ta' predikazzjoni bil-Malti meta jsemmi lil ċertu patri Salvatore Mamo, Ġiżwita li għex fil-bidu tas-seklu sbatax, li kien jippriedka bil-Malti u bit-Taljan.[36] Referenza qadima oħra għall-prietki 'in idioma maltese' hija mill-Ġiżwiti li kienu ġew ixandru l-katekiżmu fl-irħula ta' Malta u Għawdex fil-bidu tas-seklu sbatax.[37] It-tagħlim Nisrani kienu jxandruh bil-Malti, ħlief il-Belt. Il-patrijiet li kienu jxandru kienu jissejħu 'concionatores lingua Arabica/Hebraica/Melitensi'.[38] Fl-1613 insibu li patri Ġamri, 'predikatur Kabuċċin Malti', ngħatatlu l-ordni biex imur iqarar Ruma bl-Għarbi seba' snin qabel. Madanakollu, hu ma aċċettax għax kien mixtieq Malta kemm minħabba l-prietki kif ukoll minħabba l-qrar.[39] Din tista' tkun indikazzjoni li fil-fatt kien jippriedka bil-Malti. Tant jista' jkun hekk li, f'ittra tal-1624, l-Inkwiżitur Bovio jgħid li Malta kienet post adattat għat-tagħlim tal-Għarbi minħabba li f'Malta 'hawn Ġiżwiti, Kabuċċini u Dumnikani Maltin li huma mdorrijin jippritkaw bil-Malti.'[40] Fil-fehma tiegħu dan kien jgħin biex iħaffef it-tagħlim tal-Għarbi. Bovio jistqarr li l-Malti huwa lsien li jixbah lill-Għarbi imma fl-istess waqt hu 'Għarbi mħassar'. Fl-1637 l-Inkwiżitur Chigi kien ippropona lill-Kongregazzjoni tal-Propaganda Fide li tinfetaħ skola tal-Għarbi u reġa' kkonferma x-xebh kbir bejn il-Malti u l-Għarbi, b'mod speċjali fil-pronunzja.[41] Chigi stħarreġ l-importanza tal-Malti ladarba jixbah l-Għarbi u stqarr li minħabba f'hekk, il-Malti jistħoqqlu jkun ikkultivat.[42]

Ħjiel ieħor ta' predikazzjoni bikrija bil-Malti huwa marbut ma' Fabrizio Cagliola, patri li għex fl-ewwel nofs tas-seklu sbatax, li barra li kien ippriedka bit-Taljan, 'ippriedka wkoll bil-Malti'.[43] Hawn naraw li dik il-ħabta kien isir ippritkar bil-Malti għad illi ma nstabet l-ebda prietka miktuba bil-Malti minn

dawk iż-żminijiet. Jista' jkun li sa qabel is-seklu tmintax, il-qassisin li kienu jippritkaw bil-Malti kienu jiktbu l-prietki bit-Taljan u jaqilbuhom oralment għall-Malti.

F'nofs is-seklu sittax, hemm probabiltà kbira li l-prietki kienu jsiru bil-Malti minħabba li l-kleru ma riedx li l-ogħla karigi jittieħdu mill-barranin. Fl-1555 Baldassare Cagliares inħatar Isqof minħabba li kien jaf bil-Malti, ħaġa li l-kleru kien jisħaq fuqha.[44] Waħda mill-okkażjonijiet meta l-kleru wera x-xewqa li jintuża l-Malti ġrat fl-1770. Il-kanonki tal-Katidral kienu saħqu li fl-ewwel żjara uffiċjali tiegħu li għamel lill-Kapitlu, l-Isqof il-ġdid Fra Giovanni Carmine Pellerano kellu jindirizza lill-kongregazzjoni bil-Malti.[45]

Fl-istorja tad-Dumnikani f'Malta, fis-sekli sittax u sbatax jissemmew xi predikaturi magħrufin, fosthom patri Damiano Taliana u patri Bernardino Talavera. P. Talavera pprietka fi tmiem is-seklu sittax f'diversi mkejjen fosthom fil-Katidral tal-Imdina u kien jgħallem it-teoloġija, u kien jogħġob lill-Maltin li jisimgħuh.[46] Huwa tant kien 'predikatur magħruf' li l-Gran Mastru Wignacourt kien imur jisma' l-prietki tiegħu f'Portu Salvu, il-Belt.[47] Dan jurina li jista' jkun li ma kienx jipprietka bil-Malti. P. Taliana kien predikatur ta' ħila u pprietka wkoll fil-Katidral ta' Malta. Fl-1594 l-Isqof Gargallo ħatru predikatur u 'Vicario Foraneo' għal Għawdex minħabba l-ħila tiegħu biex jipprietka. Madanakollu ma nafux jekk fil-fatt kienx jipprietka bil-Malti jew b'xi lsien ieħor. Fil-bidu tas-seklu sbatax, il-patrijiet tar-Rabat u tal-Birgu kienu jippritkaw fil-jiem tan-novena tal-Milied u kienu jingħataw ftit flus ta' radd il-ħajr mir-Rużarjanti. Skont l-istoriku ewlieni tad-Dumnikani, dawn il-predikaturi ma kellhomx il-fama milħuqa minn predikaturi ta' żmienhom għax għamlu biss 'prietki popolari'.[48] Hawn jista' jkollna indikazzjoni li l-prietki kienu jsiru bil-Malti la riedu jilħqu aktar nies. Predikatur magħruf ieħor ta' dak iż-żmien kien patri Tomaso Schembri li kellu l-ħila għall-predikazzjoni tant li 'in-nies kienu jmorru bi ħġarhom biex jisimgħuh'.[49] Il-popolarità kbira li kellu turina li aktarx il-prietki kienu jsiru bil-Malti.[50]

Insibu referenzi għal ippritkar bil-Malti fi żmien aktar riċenti. Skont Cassar Pullicino, fis-seklu tmintax kien hawn l-aħjar predikaturi li kienu jiġbdu ġemgħat ta' nies, fosthom il-kanonku Pasquale Grima, patri Pelagio, Ignazio Saverio Mifsud u patri Ardito.[51]

Minn Lulju tal-1733 sa Lulju tal-1735 jissemmew l-ispejjeż li jintefqu għall-parroċċa u fost l-oħrajn, hemm għaxar skudi għal tmien prietki bil-Malti.[52] Fid-djarju li kiteb bejn l-1729 u l-1750, Fra Gaetano Reboul[53] jagħti referenzi ċari għall-ippritkar bil-Malti f'dak il-perijodu. Reboul isemmi li f'Marzu tal-1740,

Dun Paolo Grima għamel l-eżerċizzji ta' Sant'Injazju bil-Malti fil-knisja ta' San Pawl il-Belt.[54] Insibu wkoll li f'Novembru tal-1746, il-Kabuċċini tal-Furjana kienu għamlu solennitajiet f'ġieħ żewġ qaddisin Kabuċċini u saru għadd ta' paniġierki li wħud minnhom kienu bil-Taljan filwaqt li oħrajn kienu bil-Malti. Il-paniġierki saru minn għadd ta' qassisin minn madwar Malta fosthom Dun Franġisku Wzzino u Dun Paolo Grima.[55] Fis-16 t'April tal-1747 fil-knisja tal-patrijiet minuri fil-Belt saret funzjoni minn filgħodu sa filgħaxija b'paniġierki bil-Malti u bit-Taljan.[56]

Fl-1743 l-Inkwiżitur Gualtieri kiteb li Padre Costanzo, 'Minore Osservante', kien se jtenni l-prietki bil-Malti fil-qosor għal dawk li ma fehmux il-prietki bit-Taljan ta' patri Rossignoli.[57] Patri Costanzo jidher li kien magħruf għall-prietki tiegħu bil-Malti, fil-fatt jissemma li pprietka fil-knisja ta' Portu Salvu, fil-knisja ta' Santa Marija ta' Ġesù kif ukoll fl-Isla.[58] Interessanti li l-prietki u l-funzjonijiet reliġjużi kienu jibdew bit-Taljan u mbagħad jitkomplew bil-Malti għal dawk li ma jifhmux bit-Taljan, jiġifieri l-maġġoranza tal-poplu.[59] Ġieli nsibu li l-istess predikatur ikun għamel prietka bit-Taljan u wara jerġa' jipprietka bil-Malti. Hekk, ngħidu aħna, semma fid-djarju, in-Norveġiż Peder Pavels meta kiteb dwar iż-żjara tiegħu f'Malta bejn Ottubru tal-1796 u Awwissu tal-1797. Hu jistqarr li meta żar il-Katidral tal-Imdina f'Diċembru tal-1796, ftit qabel ma hu u sħabu ħarġu minnu, patri Franġiskan kien temm l-omelija tiegħu bit-Taljan u beda oħra bil-Malti quddiem l-isqof u qassisin oħra.[60]

Dawn ir-referenzi jagħtuna xhieda li ħafna mill-Maltin kienu monolingwi u l-Knisja kienet konxja li biex twassal il-kelma tagħha mal-kotra illitterata kellha tuża l-Malti. Hekk kien minn sekli qabel. Ngħidu aħna, fl-1514, ir-Re Ferdinandu ta' Spanja talab lill-Papa biex, fost ħwejjeġ oħra, il-qassisin kellhom ikunu jifhmu l-Malti ħalli jqarru.[61] Fl-1591 insibu li fl-istatut tas-Seminarju jissemma li l-istudenti ma kellhomx jitkellmu bil-Malti ħlief kull nhar ta' Ħamis u l-Ħadd, turija li l-Malti ma kienx eskluż.[62] Fl-1592 l-imseħbin fil-Ġemgħa tal-Imdina stqarrew li 'għall-qrar, għax-xandir tal-kelma ta' Alla u għat-tagħlim tat-tfal, hu meħtieġ li l-konfessur, il-predikatur u l-għalliem jifhmu tajjeb l-ilsien ta' dawk li jqerru, tas-semmiegħa u tal-istudenti.'[63] Hekk ukoll fis-sena 1743 insibu li f'rapport li bagħat Mons. Luigi Gualtieri lill-Kongregazzjoni tas-Sant'Uffiċċju fuq it-tagħlim tal-katekiżmu f'Malta, huwa jgħid li l-*Compendio della Dottrina Cristiana* li kien sar obbligatorju fl-1703, il-qassisin kienu jaqilbuh oralment għall-Malti biex jinftiehem mis-semmiegħa waqt li oħrajn kienu jagħmlu traduzzjoni kif jidhrilhom.[64] Gualtieri jgħid li l-katekisti ħassew il-ħtieġa li jkun hemm verżjoni tal-katekiżmu stampata

bil-Malti biex ilkoll jimxu magħha, madanakollu l-problema ewlenija kienet in-nuqqas ta' grammatika ppubblikata.[65] Kien għalhekk li l-katekiżmu ta' Wzzino ħareġ fl-1752, sentejn wara l-grammatika ta' De Soldanis, li l-alfabett tagħha servieh ta' gwida, għad illi ma mexiex għal kollox miegħu.[66] Gualtieri kien sar jaf ukoll li matul l-episkopat ta' Mons. Gori Mancini, kienet saret traduzzjoni tal-katekiżmu għall-Malti imma wara mewtu fl-1728, il-proċess waqaf.[67] Minn dan it-tagħrif għandna xhieda ċara li għalkemm il-katekiżmu ta' Wzzino kien l-ewwel wieħed stampat bil-Malti, ma kienx l-ewwel wieħed miġjub fi lsienna. Insibu wkoll li fl-1603, tifel iġġiegħel jgħid il-'confiteor' bil-Malti bħala penitenza, turija li l-Malti kien jintuża fit-talb.[68] Il-'Missierna' hija l-eqdem talba bil-Malti li qatt ġiet stampata. Kien ippubblikaha Maius fl-1718.[69] Tletin sena wara, De Soldanis jgħid li fi żmienu din it-talba kienet differenti ħafna mill-verżjoni li kien ġab Maius.[70] Tajjeb ninnutaw li l-eqdem test bil-Malti mitbugħ Malta huma l-aħħar tliet paġni ta' manwal liturġiku li kien jintuża għal min kien wasal biex imut fl-isptar tal-Ordni. It-tliet paġni fihom ftit talb meħud mill-katekiżmu ta' Wzzino u xi talbiet li dehru għall-ewwel darba.[71]

Meta ma kinitx ċerta li qiegħda twassal il-messaġġ tagħha, il-Knisja ħasset il-ħtieġa li tkun bilingwi. Il-Knisja kienet waħda mill-istituzzjonijiet ewlenin li użat żewġ ilsna biex tikkomunika mal-poplu. Imqar twissija ta' skomunika kontra qassis li twaħħlet fil-bieb ta' knisja fl-1562 kienet bit-Taljan u bil-Malti (*lingua moresca*) biex żgur tinftiehem minn min jaqra.[72] Hekk ukoll insibu li f'ark fil-Mellieħa mibni fl-1719 wara grazzja li nqalgħet lill-Maltin, hemm vers bibliku bil-Latin u bil-Malti, xhieda ħajja tal-bilingwiżmu.[73] Ma' dawn nistgħu nsemmu l-katekiżmu ta' Wzzino li kien bil-Malti u bit-Taljan mill-ewwel edizzjoni tal-1752 sal-ħarġiet aġġornati tas-sekli tmintax u dsatax, u bil-Malti u bl-Ingliż għall-inqas sal-bidu tas-seklu għoxrin.[74]

It-tradizzjoni Barokka u Paolo Segneri

Mill-prietki tas-sekli tmintax u dsatax li waslulna, toħroġ waħidha l-mistoqsija: minn fejn naħsbu li kienu influwenzati l-predikaturi Maltin?

Jekk nagħtu daqqa t'għajn lejn dak li kien qed iseħħ fis-seklu sbatax fl-Ewropa, l-aktar fl-Italja, kien żmien ta' esperimentazzjoni letterarja u tiġdid, u minn bosta kritiċi kien imlaqqam 'iż-żmien Barokk'.[75] Kien fis-seklu sittax fl-Italja, li fost diversi oqsma, il-qasam reliġjuż kien tassew f'fażi ta' mogħdija

'iebsa' mill-użu tal-lingwa Latina għal dik vulgari. Waqt li l-Latin kien għadu użat f'oqsma akkademiċi, il-vulgari kien beda jiġi użat minn intellettwali li riedu jikkomunikaw mal-biċċa l-kbira tal-kotra.[76] Fost il-ġeneri letterarji l-ġodda nsibu sewwasew dak reliġjuż fil-forma ta' prietka. Ħafna jqisu l-prietki bħala xogħlijiet morali imma fil-fatt huma rettoriċi u setgħu għenu fit-tixrid tal-istil Barokk.[77] Din it-tradizzjoni bdiet tintiret minn predikaturi Maltin li bdew jagħżlu li jippritkaw bil-Malti billi mxew fuq dan l-istil.

Fost il-predikaturi ewlenin u għorrief taż-żmien Barokk insibu lil Paolo Segneri (1624-1694), Ġiżwita Taljan, għal snin imlaqqam minn bosta studjużi bħala 'il principe dell'oratoria sacra'.[78] Segneri influwenza predikaturi li ġew warajh minħabba r-riformi li għamel f'dan il-qasam. Ix-xogħlijiet ewlenin tiegħu huma *Quaresimale* (1679) u *Panegirici* (1684). Insibu li Injazju Saverju Mifsud, predikatur ewlieni Malti tas-seklu tmintax, kellu xogħlijiet ta' Segneri biex jgħinuh fil-predikazzjoni.[79]

Segneri huwa meqjus awtorità fl-iżvilupp tat-Taljan tant li x-xogħlijiet tiegħu ġew ikkwotati mit-tielet edizzjoni tal-*Vocabolario della Crusca* tal-1691.[80] F'din l-edizzjoni żdiedu b'mod sistematiku l-astratti verbali, id-diminuttivi, l-akkrexxittivi kif ukoll is-superlattivi biex jikkumplimentaw il-familji ta' kliem singolu.[81] Dan għax fil-kitbiet tiegħu għafas fuq żewġ stili li bdew jikbru u joktru fiż-żmien Barokk. Dawn huma:

(a) l-isfruttament tal-morfoloġija: inħolqot id-drawwa li taċċentwa l-morfoloġija tal-kliem, l-aktar l-aġġettivi, billi jintużaw is-superlattivi assoluti biex juru l-kobor[82] u d-diminuttivi biex juru ċ-ċokon u l-ħlewwa.[83] Dan l-użu kien frekwenti għall-inqas fil-prietki Maltin tas-seklu tmintax, turija ċara tal-influwenza Taljana.[84]

(b) it-twessigħ semantiku: il-lessiku beda jġorr miegħu tifsir ieħor metaforiku.[85]

F'dak is-seklu kienu qed jiżviluppaw ukoll *lessici settoriali* fosthom dawk reliġjużi u legali li bdew jesprimu u jikkodifikaw il-ħtiġijiet komunikattivi l-ġodda.[86]

Minħabba l-influwenza kbira tal-kultura Taljana, nistennew li l-ortografija tal-predikaturi Maltin tkun imfassla fuq it-Taljan u forsi anke fuq il-Latin. Dan l-użu baqa' nieżel għall-inqas sat-tmiem tas-seklu dsatax.[87]

Il-prietki bil-Malti kienu jinkitbu?

De Soldanis kien xtaq li l-għalliema jużaw l-alfabett Latin li ħoloq hu għat-tagħlim tal-Malti. Jgħid li dan il-metodu kien se jgħin anki lill-predikaturi ta' żmienu li kienu jiktbu l-prietki bl-ortografija Taljana.[88] De Soldanis xtaq ukoll li jintuża l-alfabett tiegħu biex kull min jikteb bil-Malti jżomm l-ilsien 'safi' kemm jista' jkun billi, meta ma jkunx jaf il-kelma, ifittixha fid-dizzjunarji tiegħu u ma jkollux għalfejn jirrikorri għal kliem missellef.[89]

De Soldanis jistqarr li minħabba n-nuqqas ta' ortografija stabbilita, bosta predikaturi kienu jiktbu l-prietki bit-Taljan u jittraduċuhom għall-Malti bil-fomm quddiem is-semmiegħa.[90] Konferma ta' dan hija prietka ta' madwar l-1750 minsuġa minn patri Genovese li għad illi hi miktuba bit-Taljan, fiha għadd ta' kelmiet u sentenzi bil-Malti.[91] Aktarx li l-predikatur kien jaqlibha għall-Malti fil-ħin li jippritkaha imma l-kliem li ma jkunx jaf jaqilbu dak il-ħin jew ma jkunx ċert minnu, iniżżlu minn qabel, bħal ngħidu aħna, il-kelmiet 'cuiebel'[92] u 'ghasluc'[93] li kitibhom fuq il-kelmiet Taljani *mammane* u *virga*. Din hija prova ċara li kien jaqleb it-test għall-Malti mentalment, imma fejn kellu d-diffikultà, kien jikteb il-kliem u l-frażijiet minn qabel. Ma' din nistgħu nsemmu prietka oħra li tinsab fl-Arkivju Parrokkjali ta' Ħ'Attard, aktarx tal-istess żmien.[94] Għalkemm miktuba bit-Taljan, fiha hemm frażijiet u kelmiet bil-Malti mqegħdin fil-parenteżi u oħrajn li huma parti mill-prietka, xhieda tal-bilingwiżmu. Ngħidu aħna, ħdejn *le loro diligenze* u *male* niżżel 'idmir thahom' u 'ħala'.[95]

Il-ħtieġa ta' alfabett komuni De Soldanis kompla jisħaq fuqha fis-saġġ li jippreċiedi l-grammatika li fih jagħti l-ideat tiegħu dwar il-Malti. Fih semma li bosta predikaturi jxandru l-kelma t'Alla bil-Malti imma minħabba li jużaw sistema ortografika maħluqa minnhom, li jifhmuha huma biss, ma tkunx tista' tinqara minn ħaddieħor. De Soldanis jistqarr:

'Conosco molti eccellenti Predicatori Maltesi, i quali volendo predicare il Vangelo di Cristo, formano e scrivono le prediche in nostra favella, ma dopo la lor morte per disgrazia degli posteri, ogni fatica non sarebbe possibile il leggerle, se non da chi le scrisse.'[96]

Il-fatt li kienu jiktbu bit-Taljan u jittraduċu għall-Malti fil-waqt tal-predikazzjoni jerġa' jissemma f'artiklu tar-rivista *The Quarterly Review* li deher fl-1813.[97] L-awtur jgħid li minkejja t-tentattiv ta' Vassalli li fid-dizzjunarju ppropona alfabett biex il-Malti jkollu kitba konsistenti, bosta predikaturi baqgħu ma jiktbuhx u jagħżlu t-Taljan. It-test kienu jaqilbuh

dak il-ħin għall-Malti. Din it-tendenza li l-prietki jiktbuhom bit-Taljan minħabba l-influwenza tiegħu u minħabba n-nuqqas ta' ortografija stabbilita tal-Malti baqgħet ġejja sa żminijiet reċenti, anki fit-tmiem tas-seklu dsatax.[98]

F'ittra tal-1837, ir-Reverendu Schlienz jgħid li l-poplu Malti kien ilu mdorri jisma' l-kelma t'Alla bil-Malti minn żminijiet imbiegħda.[99] Schlienz jgħid li għalkemm il-lezzjonijiet tal-katekiżmu jsiru bil-Malti, ħafna frażijiet li jużaw il-qassisin huma Taljani u ċ-ċitazzjonijiet li jittieħdu mill-Bibbja jitħallew bil-Latin. Jista' jkun li dawn iċ-ċitazzjonijiet il-predikaturi kienu jaqilbuhom bil-Malti u jfissruhom waqt il-prietka.[100] Għad illi fi kliem Schlienz ir-reġistru reliġjuż iħaddan 'taħlita stramba ta' xi lingwi', jistqarr li l-biċċa kbira tiegħu huwa Malti.[101] Fil-fatt jgħid li fl-irħula hemm predikaturi tajbin li jxandru l-prietki b'Malti safi. Tliet predikaturi li jsemmi huma r-Reverendi Ċenaklu, Anselmu u Sammit.[102] Patri Anselmu jissemma li, fost l-oħrajn, kien ipprietka fil-pjazza tal-knisja ta' Birkirkara fl-1758 ftit jiem wara li fil-knisja kienet inqalgħet ġlieda 'mdemmija' bejn tliet nisa. Jingħad li bil-prietka li għamel kien 'bekka lil kulħadd'.[103]

Fis-seklu sbatax, l-isqfijiet kienu jħeġġu lill-predikaturi biex jitkellmu ċar u tond, jiġifieri bla metafori u bla argumenti kumplessi biex ma jħawdux lis-semmiegħa.[104] Minħabba l-fatt li f'għadd ta' arkivji f'Malta nstabu xi prietki manuskritti, aktarx li lokalment il-predikaturi kienu jiktbuhom biex jaqrawhom quddiem is-semmiegħa, għalhekk ma kinux spontanji.[105]

Il-predikaturi kienu jiktbu kemm prietki bil-Malti kif ukoll bit-Taljan. Raġuni ewlenija għala jista' jkun li ma kinux jiktbuhom mill-ewwel bil-Malti minkejja li kienu jippritkaw bih hija minħabba li l-Malti ma kellux ortografija standard. De Soldanis innifsu kien stqarr li jaf bosta Maltin u barranin li jiktbu l-Malti kif jidhrilhom.[106]

Insibu wkoll li fis-seklu tmintax fi wħud mill-knejjes kienu jsiru żewġ prietki, waħda filgħodu u l-oħra filgħaxija. Dawk ta' filgħodu kienu jsiru bit-Taljan waqt li ta' filgħaxija kienu jsiru bil-Malti.[107] Jidher li l-ftit Maltin mill-klassi għolja kienu jisimgħu l-prietki bit-Taljan filgħodu filwaqt li l-biċċa l-kbira tal-kotra kienet tisma' l-prietki u l-katekiżmu bil-Malti waranofsinhar.[108] Madanakollu, ma kienx isir hekk f'kull parroċċa. Ngħidu aħna, patri Pelaġju Mifsud, Kabuċċin Żebbuġi, kien għamel paniġierku filgħodu bil-Malti.[109]

Ir-riċerka għal prietki bil-Malti

Il-bidu tar-riċerka għal prietki bil-Malti jmur lura għal tmiem is-seklu dsatax. L-ewwel riċerkatur li ġibed l-attenzjoni fuq prietki bikrin bil-Malti kien Luigi Bonelli, orjentalista Taljan, li fir-rivista *Archivio Glottologico Italiano* tal-1898 ippubblika żewġ bċejjeċ ta' prietki tas-seklu tmintax.[110] B'xorti ħażina ma jagħtix ir-referenza ta' fejn jinsabu ħlief li jgħid li sabhom 'nel contado' fejn il-prietki jsiru kollha bil-Malti.[111] Il-prietki kien sabhom waqt żjara li kien għamel Malta ftit snin qabel. Fl-ewwel nofs tas-seklu għoxrin insibu lil Ninu Cremona u lil Ġużè Cassar Pullicino li bir-riċerki tagħhom fetħu t-triq għall-istudju tal-prietki bikrin bil-Malti billi taw l-ewwel tagħrif dwar l-għadd sabiħ ta' prietki ta' Injazju Saverju Mifsud.[112] Il-prietki u l-paniġierki bil-Malti ta' Mifsud ġew traskritti u studjati kollha minn Joe Zammit Ciantar.[113] Aktar tard komplew bir-riċerka Oliver Friggieri u Victor Xuereb billi taw tagħrif fuq Franġisk Saverju Baldacchino u l-prietki Maltin li niseġ għall-ħabta tal-ewwel nofs tas-seklu dsatax.[114]

Għeluq

M'hemmx dubju li bi tfittxija sistematika fl-arkivji, l-aktar dawk parrokkjali, hemm il-possibbiltà li jinstabu aktar prietki bikrin bil-Malti. Aktar sejbiet ta' prietki jistgħu jgħinuna biex 'il quddiem ikollna antoloġija mdaqqsa ta' prietki bikrin bil-Malti, ħaġa li diġà għandhom ilsna bi storja twila ta' kitba, bħall-Ingliż u t-Taljan.[115] M'aħniex nistennew li jkollna xogħlijiet medjevali ladarba l-Malti dam ma beda jinkiteb. Madanakollu, hemm ħtieġa li ħafna mix-xogħol bil-Malti li jinsab imxerred f'għadd ta' arkivji jinġabar u jkun studjat minflok jitħalla għal riħu, bir-riskju li jintilef u jinqered.

Għad illi l-għan ta' min kitibhom jew ikkupjahom kien biex jinstemgħu mill-pubbliku,[116] il-kitba tal-prietki hija għajn ewlenija għall-istorja interna tal-ilsien Malti għax tagħtina bosta tagħrif fuq aspetti lingwistiċi bħall-fonoloġija storika, żviluppi morfoloġiċi u binjiet sintattiċi qodma.

Inrodd ħajr lil Olvin Vella talli ħajjarni nippubblika dan l-istudju u tas-suġġerimenti siewja li għaddieli.

Appendiċi: il-Prietka

Din il-prietka xxandret fil-knisja parrokkjali tal-Furjana fis-17 ta' Jannar 1813, dakinhar li ddaħħlet għall-ewwel darba l-istatwa ta' San Publiju. Hija waħda minn ftit prietki bil-Malti ta' patri Fidiel (1762-1824), Kabuċċin li kien magħruf ħafna fi żmienu għall-ħila tiegħu fl-ippritkar.[117] *Din il-prietka u oħrajn tiegħu minn tal-istess żmien jinsabu f'kollezzjoni privata. Hawn qed inġibu traskrizzjoni sħiħa ta' din il-prietka li għandha siwi storiku u letterarju.*

[f. 1r] Discorso
Fatto nella Chiesa di S. Publio, in occasione che fù portata la sua Statua per la prima volta che fù li 17. Gen: 1813 giorno di Domenica.

Scidħirlec o Publiu min dana il ferħ li illeila idħer maduarec?
Chif tħossħom edauna issentimenti ta l'imħabba li juri leic il populu tiġac?

Scħein jena nilmaħ edauna l'attestati ta fervur min dina isciorta, ma nistasc inġit ħagioħra ħilief li il clup tal paisani tiġac ħuma leic uisca migbuda.

U forsi ma inġic isseua o Populu Paisan tiġi? ma nistasc forsi inġit minnec daxtant, o gimiġa tal Furiana?

Scigifieri, li sassa ma conc cuntent li tuaccaf lil Publiu tempiu min dina isciorta, u izzeinulu bi sacri ornamenti, ma chiensc bizzejet, li cul sena tissollennizalu b'distinzioni il festa tiġu, imma rit ucol tifformalu edina l'imagini, biesc iziet tipca stampata f'calbec ittifchira tiġu?

Il ferħ, il ħena, iddac, il consolazioni li biħom, naracom iggibuħa geua locħa, dauna iscduli bizzejet, scinħu li issarraf lei Publiu il calp taġcom.

Iena manafsc inġedilcom, jec ferħic tant il Famiglia ta Tabiolu, meta min Rages daħal geua daru, daxchem nara ferħan lilec ġa daħla li jaġmillec Publiu geua ~~daru~~ il chinisia tiġu.

Sthailt ruhi illeila li ninsap geua Gerusalem fedic il giurnata li fiħa l'arca ta l'antic testament chienet migiuba mi dar ta Ston geua ittempiu taħħa, fein folla

deħret ta populu min ta cul condizioni, culħat ferħan, min icanta, min idoc, min irringrazia l'Alla.

Hec stħailtni illeila geua il Furiana fedana il uac [*sic*] li listatua ta Publiu ingiebet mil Belt, geua ittempiu taħħa.

Rait drabiet oħra l'istatua ta l'imcaddes Paulu dieħla min dana il bieb pħalma rait dieħla il dina ta Publiu, imma sc'divrenzia nilmaħ bein issentimenti li deħru ficom allura milli idru illeila.

Rait l'istatua ta Paulu migiuba ħauna mil Belt, imma fost il ħasra ta clubna, culħat imnicchet, bi spiritu tal penitenza, fein smaitec tġajat u titlop *misericordia*.

Imma nara issa li tingiep l'istatua ta Publiu, fost il ħena ta clubna, culħat ferħan, ~~iġat~~ iġajat, b'vuci tal consolazioni.

~~Paulu chien igi, biesc per mez tiġu nachilġu dauca il grazj li seteena fi tribulazioni, Publiu giè~~

Paulu chien igi bi ziara, biesc in cumpannia ta Publiu, jacalġuna il ħiniena. Issa igi Publiu le bi ziara imma geua daru, biesc icun **[f. 1v]** il ħena il confort fi qualsivoglia ħem taġna.

U ġalec ifraħ o Furiana bedina il migia. *Excipite itaque illum*, inġedilcom pħalma chitep S. Paul lil Filippensi, meta irracmandalħom lil Epafroditu: *Excipite itaque illum cum omni gaudio in domino, et ejus modi cum honore habetote.* Phil. 2. 25

Iena naf li musc il ġuda, musc l'intall u il culuri ħuma dauca li nepħu fich dana il fervur collu, imma ħia il figura ġaliesc tippresenta lil min tħop calbec. Fraħt bedina il migia, ġaliesc sthailt, li missema ragia rifes Publiu lart tiġu, biesc miġec jargia iġammar.

Excipite itaque illum cum omni gaudio. Iscirac li tcun ircevuta bedina il calp l'imagini tiġu, vara li ptant umanità, ircieva lil Paulu geua daru.

Iscirac, li nuru leiħ dina iddevozioni, uara li tant ibbeneficana, u b'l'esempiu, u bil ħedma, u bil protezioni tiġu. U b'min nifirħu, jec tidħer bierda lei Publiu il Calp taġna. Biħ nistġu niftaħru aħna maltin. Ġaliesc ħua il gloria ta nazion tagna li onorana. Phala Princep. Phala Iscof, phala paisan tagna, bil virtù ta chidusitu.

Imma ma naġmlusc li dana il ferħ irnesci fil batal, u icun nar ta tiben li niscieġlu f'l'istatua materiali, u scein ma naħsbu f'l'original li tippresenta, inġidlec o Populu dac li S. Paul cal lil Corinti: *Sicut portavimus imaginem terreni, portamus et imaginem cœlestis.* [S. Cor. 15-49].

L'immagini isservi, biesc teccita fina iddevozioni lei il caddis li tippresenta, u iddevozioni ticconsisti filli nimitau il virtù tiġu. *Vera devotio est imitari quod colimus.* [S. Agost:]

Icun dana arbulat cuddiem ġaineina, pħa isserp tal brons li uaccaf Mose geua iddesert, inħarsu lei, cul darba li ninsabu fil guai, imma ħarsa devota, cunu siguri li icun maġcom Publiu.

ħagioħra ma ġandisc scinġedilcom u marric chiecu niffrastorna il ħena taġcom, imma nissogra nitchellem, f'uact, li ficom tinsap dina il ħrara. L'istatua ta Publiu daħlet geua darħa, imma maisc ġat totalment mifdia? ġeinu iruieħcom ftit jeħor b'l'elemosini taġcom biesc titcompla il ħlas ta dina l'opera.

Dana ġanda isservi dina l'istatua

[f. 2r] Irciévi immela o Populu tal Furiana, dana ittesor, li tant sctect, u tant ġaliħ impegnait ruħec, ircievi, u sciabba lil Calbec bedina il compannia.

Publiu, li miġac bideit nitchellem, u miġec nispiedi. Inti dejem ħabbeitna, dejem b'ġain ħanina ħarist leina. Issa, aġmel magna per mez ta l'imagini tiġac dac li ġamel Alla per mez ta l'arca fi dar ta Obededon. Scerret biziet abbundanza il barca tiġac, u chif cont mez principali, li incunu uliet il Chinisia militanti, aġmel li timpegna ruħec li incunu beati fil Chinisia triunfanti. U chif f'lart ninġadu paisani, aġmel li paisani ucol incunu fi Sema.[118]

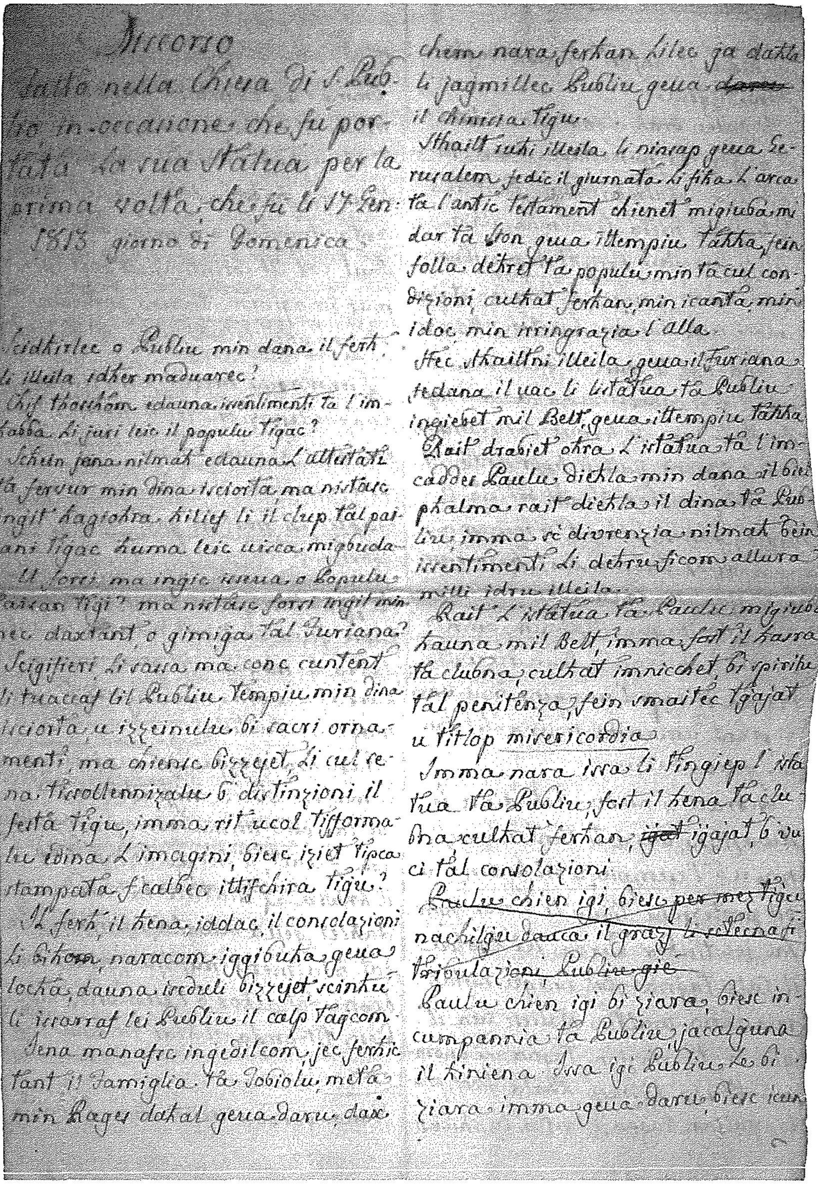

Discorso
fatto nella Chiesa di S. [illegible]
lio in occasione che fu por-
tata la sua Statua per la
prima volta, che fu li 17 Gen:
1813 giorno di Domenica

Keidkirtec o Publiu min dana il ferh
li illeila ideher madwarec?
Kif thossom edauna irsentimenti ta l'im-
habba li juri lejc il populu tighac?
Schein jana nilmah eddauna l'attestati
ta fervur min dina iscjorta ma nistaa
ingib hagiohra kitief li il clup tal pai-
sani tighac huma lejc uisca mighbuda
Il forsi ma inghe sewua o populu
Kaican tighi? ma nistaa forsi ingib min
nee dactant o ginniga tal Furiana?
Scighiseri li sewua ma conc cuntent
li tuaccaf lil Publiu Tempiu min dina
iscjorta u izzejnulu bi sacri orna-
menti, ma chienic bizzejjed li cull se-
na ticcollennizalu bi distinzioni il
festa tighu, imma rit ucol tiffurma-
lu dina l'imagini, biex iziet tipca
stampata f'calbec ittifchira tighu?
Il ferh il kbira, iddac il consolazioni
li bihom naracom iggibuka gewa
lochà, dawna iredduli bizzejjed sciuhu
li irrarraf lei Publiu il calp taghcom.
Jena nanafsc ingedilcom, jec ferhic
tant il famiglia ta Jobiolu, meta
min Rages dahal gewa daru, dac
chem nara ferhan lilec ja dahla
li jagmillec Publiu gewa ~~dann~~
il chnisija tighu.
Nhaill issi illeila li niarap gewa Ge-
rusalem jedic il giurnata li fiha l'arca
ta l'antic testament chienet mighuba mi
dar ta Son gewa it tempiu tat'ha, fein
solla dikret ta populu min ta cull con-
dizioni, cullhat ferhan, min icanta, min
idoc, min irringrazia l'alla.
Hec nhaillni illeila gewa il Furiana
tedana il uac li listatua ta Publiu
ingiebet mil Belt gewa it tempiu tat'ha
Rait drabiet ohra l'istatua ta l'im-
cadded Paulu dichla min dana il bie-
phalma rait dichla il dina ta Pub-
liu, imma x'diverenzia nilmah bein
issentimenti li dehru ficom allura
milli jdhru illeila.
Rait l'istatua ta Paulu mighuba
hawna mil Belt, imma sfat il kasra
ta clubna, cullhat imnicchet, bi spiritu
tal penitenza, fejn smaitec tghajat
u titlop misericordia
Imma nara issa li tingiep l'ista-
tua ta Publiu, sfat il hena ta clu-
bna cullhat ferhan, ~~iget~~ igajat, bi vu-
ci tal consolazioni
~~Paulu chien igi, biex per mez tighu~~
~~nachilgu dacca il grazi li ssernafi~~
~~tribulazioni Publiu gie~~
Paulu chien igi bi ziara, biex in-
cumpannia ta Publiu jacalguna
il hniena issa igi Publiu lc bi
ziara imma gewa daru, biex icun

Din il-prietka tinsab fil-kollezzjoni privata tat-Tabib Ġużè Galea. Inrodd ħajr lil bintu Marguerite Herrera talli ħallietni nara l-kollezzjoni u tal-permess biex nippubblika l-prietka.

Noti

1 Manwel Mifsud, 'Ir-Regoli tal-Kitba tal-Malti', *Il-Malti,* LXXIII (1999), 15.

2 Fosthom insibu xi versi, frażijiet u kelmiet iżolati mferrxin fil-manuskritti. Għal ġabra ta' dawn it-trufijiet bikrin bil-Malti ara Olvin Vella, *L-Għejun tal-Istorja tal-Ilsien Malti*, teżi tal-M.A., Università ta' Malta, 2006 u Reno Fenech, *Damma ta' Kliem Malti Mxerred f'Dokumenti Qosra*, teżi tal-B.A. (Unuri), Università ta' Malta, 2007.

3 Bill Bryson, *Mother Tongue: The English Language* (Londra: Penguin Books, 1990), 24.

4 Bruno Migliorini & Ignazio Baldelli, *Breve Storia della Lingua Italiana* (Firenze: Sansoni, 1964), 51.

5 McGraw-Hill (ed.), *New Catholic Encyclopedia*, 13 (New York: McGraw-Hill, 1967), 116.

6 Fil-Malti dan it-terminu ħa l-konnotazzjoni xi ftit negattiva ta' 'twiddiba' jew 'diskors ta' xejra didattika' meta tingħad fl-espressjonijiet 'Għamilli prietka sħiħa!' jew 'Ġej bi prietka!'. Joseph Aquilina, *Maltese-English Dictionary*, II (Malta: Midsea Books, 1990), s.v. Predikatur.

7 Il-prietka li qiegħda tidher fl-appendiċi hija eżempju ta' paniġierku. Imxandar minn patri Fidiel fil-knisja parrokkjali tal-Furjana fl-1813, qed jiġi ppubblikat hawnhekk minħabba s-siwi storiku tiegħu f'għeluq il-mitejn sena tal-istatwa ta' San Publiju (1811-2011).

8 McGraw-Hill, s.v. Sermon.

9 Oliver Friggieri, *Dizzjunarju ta' Termini Letterarji* (Malta: PEG, 2000), 537, s.v. Paneġierku.

10 http://www.newadvent.org/cathen/ s.v. homely. Aċċessat fit-18 ta' April 2008.

11 Joseph Brincat, *Il-Malti: Elf Sena ta' Storja* (Malta: PIN, 2006), 158.

12 'The Sermon as literature', *The Times Literary Supplement*, 15.iv.1960, viii.

13 Ġużè Cassar Pullicino, *Il-Kitba bil-Malti sal-1870* (Malta: PIN, 2001), 23.

14 Friggieri, s.v. Paneġierku.

15 Friggieri, 538.

16 Hekk iddeskriva l-istil tal-prietki ta' Injazju Saverju Mifsud, Cassar Pullicino f'*Il-Kitba bil-Malti sal-1870,* 23.

17 Joe Zammit Ciantar, *Il-Prietki bil-Malti ta' Ignazio Saverio Mifsud* (Malta: l-awtur, 2008), 121.

18 David Crystal, *The Cambridge Encyclopedia of Language* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), 386.

19 Crystal, *The Cambridge Encyclopedia of Language*, 386.

20 Ronald Wardhaugh, *An Introduction to Sociolinguistics* (Cornwell: Blackwell Publishers, 2006), 51 jgħid li l-okkażjonijiet ċerimonjali 'invariably require very formal speech'.

21 Crystal, *Linguistics, Language and Religion* (Londra: Burns & Oates, 1965), 151.

22 Crystal, *Linguistics, Language and Religion*, 152.

23 Crystal, *Linguistics, Language and Religion*, 153.

24 Crystal, 'A liturgical language in a linguistic perspective', *New Blackfriars* (Diċembru 1964), 150.

25 Il-forma arkajka tan-negattiv użata fis-sagramenti tidher għall-inqas fl-eqdem katekiżmu Malti ta' Franciscu Wzzino, *Tagħlim Nisrani* (Ruma: Generoso Salomoni, 1752), 49-50. Hawnhekk insibu forom tan-negattiv iżjed arkajċi minn dawk użati llum, għax is-suffiss *x* tan-negattiv ma jidhirx, eż. la taħlef, la tisraq.

26 Crystal, 'A liturgical language in a linguistic perspective', 153.

27 L-ewwel studjuż li nnota din il-karatteristika tal-prietki kien Ninu Cremona f'*The Development of Maltese as a written language and its affinities with Semitic languages* (Malta: Għaqda tal-Kittieba tal-Malti & Empire Press, 1928), 7, fejn jistqarr bi kliem iebes li l-prietki ta' I. S. Mifsud huma 'shockingly contaminated by needless Italianisms'.

28 Wzzino, *Tagħlim Nisrani* (1752). Matul is-snin, il-katekiżmu kien stampat għal bosta drabi u sarulu bosta bidliet. Ara Cassar Pullicino, *Il-Kitba bil-Malti sal-1870*, 41-42. Nafu li mill-ewwel edizzjoni sal-1911 kien hawn 23 edizzjoni magħrufa. William Zammit, 'Dawl Ġdid fuq l-Ewwel Pubblikazzjoni tal-Katekiżmu Kattoliku bl-Ilsien Malti: *Tagħlim Nisrani* (1752) ta' Franġisku Wzzinu', *Il-Malti*, LXXIX (2007), 203-204.

29 Għal lista rappreżentattiva ta' kliem Rumanz li jinsab fil-katekiżmu ta' Wzzino ara Joe Vella, *L-Iżvilupp tal-Katekiżmu Malti*, teżi tal-B.A. Ġen., Università ta' Malta, 1964, 42-47.

30 Michaelis Antonii Vassalli, *Ktŷb yl Klŷm Mâlti* (Ruma: Antonio Fulgoni, 1796), xxiii, nota 8 jgħid li t-*Tagħlim* mimli kliem barbaru u żbalji minħabba li skontu l-awtur kellu nuqqas ta' għarfien tal-Malti. Fost il-kliem Semitiku tar-reġistru reliġjuż li Vassalli daħħal fid-dizzjunarju u li ma qabadx insibu 'isqfija' (episkopat), 'masfa' (purgatorju) u 'qasses' (ordna qassis). Studjużi moderni bħal Lawrenz Cachia jaqblu mal-kritika ta' Vassalli, hekk li Cachia jistqarr li 'Wizzino tilef ċans tad-deheb li jdaħħal kliem tassew Malti fit-teoloġija' meta uża kliem mir-Rumanz; ara Lawrenz Cachia, *Ħabbew l-Ilsien Malti* (Malta: l-awtur, 2000), 137-138. Qabbel mal-fehma ta' Cremona, *The Development of Maltese*, 7, li t-*Tagħlim Nisrani* ma rahx miżgħud bit-Taljaniżmi daqs il-prietki ta' Mifsud.

31 Wzzino 84.
32 Brincat 158.
33 Cassar Pullicino, 'Id-djalogi ta' De Soldanis', *Il-Malti* (Settembru, 1947), 110.
34 Brincat 158.
35 Ġeneru ieħor li jiddependi minn dawn il-karatteristiċi huwa l-ħrafa. Ara, ngħidu aħna, Ġorġ Mifsud Chircop, *Hrejjef Missirijietna* (Malta: PEG, 1994), xxxiii.
36 Giovanni Francesco Abela, *Della Descrittione di Malta* (Malta: Paolo Bonacota, 1647), 511: 'Padre Salvatore Mamo Giesuita, facondo, e dotto predicatore, non meno nella Maltese, che Italiana fauella.'
37 Stanley Fiorini, 'The *Collegium Melitense* and the *Universitas Studiorum* to 1798', *Yesterday's schools*, Ronald Sultana ed. (Malta: PEG, 2001), 42.
38 Fiorini 42.
39 Alexander Bonnici, *L-Istorja tal-Inkiżizzjoni ta' Malta*, I (Malta: Reliġjon u Ħajja, 1990), 183.
40 Bonnici 217.
41 Bonnici 269. Ara wkoll, Antonio Cremona, 'L'Antica Fondazione della Scuola di Lingua Araba in Malta', *Melita Historica* (1953), 91.
42 Jidher li Chigi kien beda juri interess fil-Malti sena qabel, meta żar Malta fl-1636. Vincent Borg, *A 1636 description of Malta by a future Pope* (Malta: Malta University Press, 1990), 10 nota 10.
43 Joe Calleja, *Devozzjoni u Kultura* (Malta: Arċikonfraternità tal-Immakulata Kunċizzjoni, 1999), 165.
44 Cassar Pullicino, 'Id-djalogi ta' De Soldanis', *Il-Malti* (Settembru 1947), 110-11.
45 Zammit, *Printing in Malta 1642-1839* (Malta: Gutenberg Press, 2008), 133.
46 Mikiel Fsadni, *Id-Dumnikani fir-Rabat u fil-Birgu sal-1620* (Malta: l-awtur, 1974), 298.
47 Fsadni, *Id-Dumnikani fir-Rabat u fil-Birgu sal-1620,* 302.
48 Fsadni, *Id-Dumnikani fir-Rabat u fil-Birgu sal-1620*, 300.
49 Fsadni, *Id-Dumnikani fir-Rabat u fil-Birgu sal-1620*, 306.
50 Għal aktar tagħrif dwaru u dwar patrijiet Dumnikani oħrajn ara, Fsadni, *Dumnikani Maltin Magħrufa 1450-2003 – Tifkiriet Bijobibljografiċi* (Malta: Pubblikazzjoni Dumnikana, 2003).
51 Cassar Pullicino, *Il-Kitba bil-Malti sal-1870*, 55-56.
52 Biblijoteka Nazzjonali ta' Malta [BNM], Lib. 360, f. 257.
53 Id-djarju oriġinali huwa mitluf. Waslitilna verżjoni mqassra tiegħu minn Injazju Saverju Mifsud li kienet ippubblikata minn Vincenzo Laurenza fl-1935.

54 Vincenzo Laurenza (ed.), *Giornale de' Successi dell'Isole di Malta e Gozo – dell'anno 1729 all'anno 1750 – scritto da Gaetano Reboul – compendiato da Ignazio Saverio Mifsud* (Malta: Empire Press, 1935), 52.

55 Laurenza 83-84. Reboul jagħti lista tal-predikaturi. Nafu li Wzzino u Grima kienu jippritkaw bil-Malti. Dwar Grima ara Laurenza 52 u dwar Wzzino ara Cassar Pullicino, *Il-Kitba bil-Malti sal-1870*, 55.

56 Laurenza 90.

57 Zammit, 'Three published books of Sermons delivered in Malta between 1694 and 1754', *Symposia Melitensia* (2007) 125, nota 6. Patri Rossignoli huwa l-protagonista tat-tielet kant tal-poema *Il-Ġifen Tork* ta' Ġan Anton Vassallo. Għal tagħrif dwaru ara, Friggieri, *Il-Ġifen Tork* (Malta: KKM, 1975), 33 nota 222.

58 BNM, Lib. 360, ff. 491, 599-600 u 605.

59 BNM, Lib. 360, f. 600.

60 Sven Sørensen & Joseph Schirò (ed.), *Malta 1796-1797: Thorvaldsen's Visit* (Malta: Beck Graphics, 1996), 52.

61 Godfrey Wettinger u Mikiel Fsadni, *L-Għanja ta' Pietru Caxaru* (Malta: l-awturi, 1983), 29-30.

62 Brincat 174.

63 Wettinger u Fsadni 30.

64 Paul Farrugia, *Aspects of Life in Malta as seen in the records of Mgr Luigi Gualtieri, Apostolic Delegate and Inquisitor in Malta: 1739-1743*, teżi tal-M.A., Università ta' Malta, 1981, 172.

65 Farrugia 173.

66 Ngħidu aħna, għall-ħsejjes /h/ u /x/ De Soldanis f'*Della Lingua Punica* (Ruma: Generoso Salomoni, 1750), 72 uża l-grafema *h* u d-digraff *ch* waqt li Wzzino fit-*Taġhlim Nisrani* (1752), 11 uża l-grafema *ḣ* u d-digraff *ḣh*.

67 Farrugia 174. Ara wkoll Zammit, 'Dawl Ġdid fuq l-Ewwel Pubblikazzjoni tal-Katekiżmu Kattoliku', 197.

68 Fsadni, 'Ġrajja ta' Erba' Daqqaqa fil-Milied tas-Sena 1603', *Riflessi* (1972), 179.

69 Johannes Heinrich Maius, *Specimen Linguae Punicae in hodierna Melitensium superstitis* (Marburg, 1718), 34 u reġgħet dehret seba' snin wara, *Thesaurus Antiquitatum*, XV, ed. Johann Georg Graevius (Leiden, 1725), 486.

70 Agius De Soldanis 59.

71 Zammit, 'Dawl Ġdid fuq l-Ewwel Pubblikazzjoni tal-Katekiżmu Kattoliku', 202.

72 Wettinger u Fsadni 30.

73 Vella, 'Il-versi minquxin fl-ark tas-Santwarju tal-Mellieħa', *Dawl Ġdid fuq Vassalli* (Malta: L-Għaqda tal-Malti [Università] & L-Istitut tal-Lingwistika, 2004), 61-75.

74 Zammit, 'Dawl Ġdid fuq l-Ewwel Pubblikazzjoni tal-Katekiżmu Kattoliku', 202-04.

75 Peter Brand & Lino Pertile (ed.), *The Cambridge history of Italian literature* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), 312.

76 Stefania Stefanelli, 'Segneri e il vocabolario della Crusca', *Paolo Segneri: un classico della tradizione cristiana*, ed. Paternostro & Fedi (New York: Forum Italicum, 1999), 294.

77 Brand & Pertile 316.

78 Quinto Marini, 'Le Biografie di Paolo Segneri', *Paolo Segneri: un classico della tradizione cristiana*, 101.

79 Zammit Ciantar 88.

80 Stefanelli 279.

81 Stefanelli 288, nota 30.

82 Stefanelli 288. Fost is-superlattivi li jinsabu fil-prietki ta' Segneri hemm 'apprezzabilissimo', 'calunniosissimo' u 'imprudentissimo'.

83 Stefanelli 288-289. Fost id-diminuttivi li juża Segneri nsibu 'battelletto' u 'femminuccia'.

84 Ngħidu aħna, fi prietka tal-Milied tal-1798 'Discorso Eucaristico per il Santo Natale', AKM, Misc. 386 insibu dawn is-superlattivi assoluti fil-f. 24v: 'sagratissimu' u 'preziosissimu, u d-diminuttiv 'traibia' (f. 22v).

85 Stefanelli 289.

86 Stefanelli 293.

87 Carmel Sant, *Bible Translation and Language: essays into the history of Bible translation in Maltese*, Melita Theologica Supplementary Series, 2 (Malta: Fakultà tat-Teoloġija, 1992), 187. Ir-Rev. Camilleri fl-1870 jikkritika l-alfabett b'ittri Russi li ħoloq Vassalli waqt li 'all the Maltese preachers, who alone write the Maltese for their Sermons use the Italian orthography'.

88 Cassar Pullicino, *Gio Pietro Francesco Agius De Soldanis: 1712-1770, Commemoration*, The Malta Historical Society (1996), 29.

89 Cassar Pullicino, *Gio Pietro Francesco Agius De Soldanis: 1712-1770, Commemoration*, 30.

90 Ara l-kumment f'William Gifford (ed.), 'Natural and Political History of Malta', *The Quarterly Review*, Vol. IX (Londra, 1813), 16.

91 Il-prietka li jisimha *De Annuntiatione Beatae Virginis* tinsab fl-Arkivju tad-Dumnikani r-Rabat [ADR], MS 91, ff. 142r-146r. Għal tagħrif ieħor dwarha ara l-istudji ta' Cachia, 'Kliem bil-Malti fi Prietka bit-Taljan', *Il-Malti*, LXXIII (1999) 1-4, u ta' Fsadni, 'Prietka bi Kliem u Siltiet bil-Malti Qadim u Mirqum', 8-14.

92 ADR, MS 91, f. 145r.

93 ADR, MS 91, f. 146r.

94 Il-prietka jisimha 'Vivat Jesus et Maria Mater ejus Istruzione Prima'. La hija ddatata u lanqas hemm isem min nisiġha. Il-manuskritt mhux innumerat.

95 Għal tagħrif fuq prietki oħrajn fl-Arkivju Parrokkjali ta' Ħ'Attard ara Reno Saliba, The Religio-Social Experience in the Maltese Feast During the Baroque Era, teżi tal-M.A., Università ta' Malta, 2004.

96 Agius de Soldanis 60.

97 Gifford, 'Natural and Political History of Malta', 16.

98 Fsadni f'*Esperjenzi ta' Kittieb* (Malta: Pubblikazzjoni Dumnikana, 1994), 103 jikteb fuq predikaturi Dumnikani ta' tmiem is-seklu dsatax u jikkonferma li l-prietki kienu jxandruhom bil-Malti għad illi kienu jiktbuhom bit-Taljan.

99 Christopher Frederick Schlienz, *Views on the Improvement of the Maltese Language* (Malta, 1838), 38.

100 Zammit Ciantar, 'Malti tas-Seklu XVIII', *Hyphen*, IV, 5 (1985), 186.

101 Schlienz 38

102 Schlienz 39.

103 SAL & Philip Xuereb, *Birkirkara: Storja, Kolleġġjata, Knejjes Filjali* (Malta: PEG, 2005), 105.

104 Frans Ciappara, *Society and the Inquisition in Early Modern Malta* (Malta: PEG, 2001), 81.

105 Ciappara, *Society and the Inquisition in Early Modern Malta*, 83.

106 De Soldanis 18. Fil-fatt waħda mir-raġunijiet li kiteb u ppubblika l-grammatika hija biex jgħin lill-predikaturi.

107 Ciappara, *Mill-Qigħan tal-Istorja: il-kappillani fis-seklu tmintax* (Malta: Ed. Il-Ħsieb, 1987), 48 nota 54.

108 Ciappara, 'The Parish Community in Eighteenth-Century Malta', *The Catholic Historical Review*, Vol. XCIV, Nru 4 (Ottubru, 2008), 673.

109 Ciappara, *Mill-Qigħan tal-Istorja*, 48.

110 Luigi Bonelli, 'Il Dialetto Maltese', *Archivio Glottologico Italiano,* Supplemento Periodico, IV (Turin, 1898), 37-41.

111 Bonelli 54. Skont Cachia, dawn il-prietki jinsabu fil-Biblijoteka tal-Belt imma ma jagħti l-ebda referenza. Ara Cachia 206.

112 Cremona, *The Development of Maltese as a written language*, 7, u Cassar Pullicino, *Il-Kitba bil-Malti sal-1870*, 21-27.

113 Zammit Ciantar, *Il-Prietki ta' Ignazio Saverio Mifsud – edizzjoni kkummentata bi studju kritiku*, teżi tal-Ph.D., U ta' Malta, 2005. Ippubblikaha b'bijografija aġġornata ta' Mifsud fil-volum *Il-Prietki bil-Malti ta' Ignazio Saverio Mifsud* (2008).

114 Friggieri, 'Prietki bil-Malti ta' Franġisku Saverju Baldacchino (1774-1860)', *Journal of Maltese Studies*, 19-20 (1989-90), 76-94 u Victor Xuereb, 'Franġisku Saverju Baldacchino: Prepostu tal-Oratorjani ta' San Filippu tal-Isla – Kittieb bikri ta' proża u poeżija bil-Malti', *Journal of Maltese Studies*, 25-26 (1994-95), 40-46. Għal traskrizzjoni ta' wħud mill-prietki ta' Baldacchino ara wkoll Friggieri, 'Aktar Prietki bil-Malti ta' Franġisku Saverju Baldacchino (1774-1860)', *Symposia Melitensia* (2006), 26-38.

115 Ara, ngħidu aħna, antoloġija ta' prietki Taljani f'Giacomo V. Sabatelli, *Ecco il segno: predicazione in italiano: antologia* (Siena: Cantagalli, 1985) u prietki medjevali bl-Ingliż f'V.M. O'Mara, *A study and edition of selected Middle English sermons* (Leeds: Leeds Studies in English, 1994).

116 Fil-maġġoranza tal-prietki, il-pubbliku huwa indirizzat. Ara, ngħidu aħna, il-prietka ta' I. S. Mifsud tal-1739, BNM, Lib. 48, f. 20 fejn jamar lill-pubbliku "Intom favuruni bi silentiu, u b'lattentioni" u f. 21 fejn donnu qed jiddjaloga miegħu: 'n'assicuracom illi ma andiniesc aliesc nidubitau.'

117 Għal tagħrif fuq patri Fidiel, ara Franġisku Azzopardi, *Padre Fedele da Valletta, OFM Cap (1762c-1824): predikatur, letterat u poeta* (Malta, 1987).

118 Fit-tmiem hemm dawn il-ħsibijiet bit-Taljan, miktubin bl-istess kalligrafija ta' patri Fidiel imma iċken:

Cosa vi pare o Publio?
Come sentite?
Per me dicovi la verità, che nel mirare
E posso dire di meno o Popolo?
Che significa, che dopo d'aver fabbricato? ec:
Che significa? Che significa?
Questo è un segno e:
Non sò dirvi se tanto fù il godimento nella Fam: di Tobia.
Nel veder oggi, parmi ritrovarmi in Gerusalemme.
Viddi la statua di S. Paolo.
Non occorre che vi dica *excipite itaque* si che non il Legno
Perche si vede e:
Conviene tanto a Publio giacche –
Ma *sicut portavimus*
Vera devotio est
Ricevete dunque o Publio. Sia la vostra Im: come l'arca in Obededon.